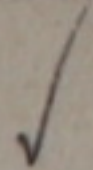

Հ/Բ.

30

ՊԵՐՏԵՍՈՐԱԶ

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՔԷՄԱԼԱԿԱՆ ԹՈՒՐԳԻՈՅ

86

ՄԱՍԻՆ

«ԺՈՒՌՆԱԼ»Ի ԹՂԹԱԿԻՑ Պ. ԷՏՈՒԱՐՏ ԷԼԶԷՅԻ

ԿՈՂՄԷ ՊԱՏՄՈՒԱԾ

Տպագրիչ—Հրատարակիչ

Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

1926

ԲԱՐԻՋ

1837

5-38

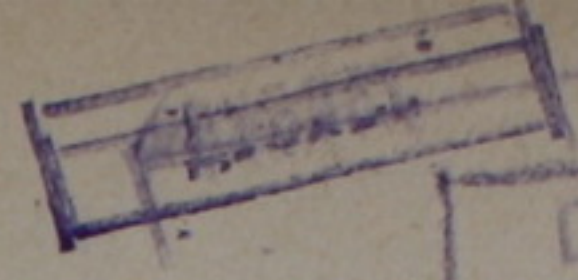
5L26, 6.

ՀՀ Կառավարության Ժողովին քեմալական

Թուրքիոյ Մասին :

A close-up photograph of a ledger page. The page features a grid of columns and rows, typical of a ledger or account book. The columns are defined by vertical lines, and the rows by horizontal lines. A dark blue, textured triangular object is placed over the bottom right corner of the grid, partially obscuring the lines. The paper is aged and slightly yellowed. A small, faint purple mark is visible near the top center of the page.

56)
28

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

✓

ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՔԷՄԱԼԱԿԱՆ ԹՈՒՐԳԻՈՅ

ՄԱՍԻՆ

1837

«ԺՈՒՌՆԱԼ»Ի ԹՂԹԱԿԻՅ Պ. ԷՏՈՒԱՐՏ ԷԼՁԷՅԻ
ԿՈՂՄԷ ՊԱՏՄՈՒԱԾ

A II 77972

THOS. SAHAKIAN
ARMENIAN BOOKS
4408 SO. HOOVEN STREET,
LOS ANGELES, CALIF.

Տպագրիչ—Հրատարակիչ

Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

1926

ԲԱՐԻՋ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Բարիզի մեծ օրաթերթերէն «Ժողունալ», իր 16—20 հոկտեմբերի 1926ի համարներուն մէջ հրատարակեց շահեկան թղթակցութիւններ թուրքիոյ մասին: Թղթակիցը, Պ. Էտուարտ Էլզէյ. այնտեղ կը պատմէր ինչ որ տեսած էր, առանց քաղաքական յետին մտքի, իբրեւն տկանատես մը, որ կ'ուզէ ճշմարտութեան ծառայել:

Այս թղթակցութիւնները անսովոր յայտնութիւն մը եղան ֆրանսական մամուլին համար, որ ցարդ աւելի թրքասէր հակումներ ցոյց տուած էր: Արդարեւ, եւրոպական հանրային կարծիքին համար նորութիւն մըն էր լսել տարբեր զանգակի ձայն մը, քան ինչ որ կը հնչեցնէին, նոր թուրքիոյ վճարուած գործակալները:

Մեզի՝ հայերուս համար մասնաւորապէս, որ տեղւոյն վրայ իրականութեան հասու ըլլալու կարելիութենէն զուրկ ենք, հետաքրքրական էր, մեզի հեռուէ հեռու հասնող առասպելներու կարգին հանգիպիլ ականատեսի վկայութեան մը, որ իրերը իրենց տրամաբանական գծին վրայ շարէր:

Նոր թուրքիան իսկապէս նո՞ր աշխարհ մըն է, թէ հինին շարուած եւ կեղծուած մէկ ցուցադրումը: Մենք, հայերս մանաւանդ, ո՞ր աստիճան վստահութեամբ պէտք է վերաբերուինք Նոր թուրքիոյ — մեզի դրացի երկրին — վարիչներուն հանդէպ: Էտուարտ Էլզէյի թղթակցութիւնները պիտի տան այս հարցումներուն պատասխան մը: Եթէ թղթակիցը տեղ տեղ չափազանցած կամ սխալած է, ընթերցողը պիտի կըրնայ դիմել իր ծանօթութիւններուն եւ բանականութեան լոյսին:

Մենք չուզեցինք, անմիջապէս, հրապարակ հանել այս գործը, մինչեւ որ չստացանք հեղինակին արտօնութիւնը: Պ. Էլզէյ մեզի ուղղուած 29 հոկտ. թուա-

կիր նամակով մը կը յայտնէր իր հաւանութիւնը, յիշեցնելով միանգամայն որ իր յօդուածներէն պէտք չէ հանել հակաթուրք բրօքականտի մը իմաստը:

Մենք ալ, այս հրատարակութիւնը ընելով, հակաթուրք հոսանքի մը հետեւելու նպատակը չունինք: Մեր ալ փափաքը այն է, որ թուրքիան բարենորոգուի, բայց իսկական առումով: Բարենորոգում՝ մտքերու մէջ, ոչ թէ ձեւի, որուն սկզբնաւորութիւնը պիտի ըլլար յարգանքը ուրիշներու իրաւունքին, երբ մանաւանդ այդ ուրիշները զրկանքի ենթարկուած են իր կողմէն:

Յ. Պ.

ՃԱՐՏԱՍՍՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԶԳՈՒՇԱՑՈՒՄՆԵՐ

«ԹԱՅՄՁ»Ի ԹՂԹԱԿՑԻՆ ԱՐԿԱԾԸ

Հազիւ ոտքս դրած էի Սեփակունի սալայատակին վրայ եւ անցած Ղալաթիայի կամուրջը. բարեսիրտ խորհրդատուներ արդէն կը քաշէին թելէս, եւ ականջէս կը փսփսային.

— Լրագրո՞ղ էք: Նոր թուրքիոյ զանազան երեւոյթներուն վրայ յօդուածներ՝ կ'ուզէք գրել: Ուշադրութիւն ըրէք ձեր ըսելիքին: Այստեղ կատակ չեն ըներ:

Որովհետեւ քմծիծաղով մտիկ կ'ընէ՝, աւելցուցին հազիւ լսելի ձայնով մը.

— Քանի մը ամիս առաջ թուրք սալայ մը, գիշեր ատեն, թերեւս գինովցած, սպաննուեցաւ ոստիկանի մը կողմէ: Բանակը յուզուեցաւ: Սպանեալին ընկերները անոր յուղարկաւորութեան տուին ցոյցի մը հանգամանքը: Անգլիացի թղթակից մը. «Թայմզ»ի ձեր պաշտօնակիցը (կարծեմ Մաք ֆարթնէյ) այս դէպքը հեռագրի մը նիւթ ըրաւ: Հազիւ վերադարձած հեռագրատունէն, ապահովութեան երկու պաշտօնեաներ իր պանդոկը կը ներկայանան: Առանց անոր ժամանակ տալու որ իր գործերը կարգի դնէ, առանց նոյնիսկ թոյլ տալու որ սնտուկները կապէ, կը խնդրեն որ սենեակը թողու, եւ զայն կ'առաջնորդեն նաւահանգիստ ու շոգենաւի մը վրայ կը հանեն: Երկու ժամ ետք թղթակիցը Մարմարայի վրայ կը նաւէր դէպի Եւրոպա: Թուրքերը այսպէս են: Կը տեսնէք որ անհրաժեշտ չէ ֆրանսացի ըլլալ կամ Լոթիւսի փոխ նա-

ւապետը, անոնց կողմէ անհաճոյ վարմունքի առարկայ ըլլալու համար:

Օ՛, Օ՛: Այս պատմութիւնը ինձ սլաւութիւնով լաւ չըրին: Այս կարգի վարմունքներ չեն կրնար համոզել թղթակից մը որ ծայրայեղ բարեացակամութիւն մը ցոյց տայ: Արդէն բոլորովին ըմբոստացած կը զգամ ինքզինքս: Վայրենիներո՛ւ մէջ եմ արդեօք:

ՖՐԱՆՍԱ ԱՐԵՒԵԼԻԻ ՄԷՋ

Սակայն լուրջ մարդիկ կը պնդեն. ասոնք կշիռ ունեցող հայրենակիցներ են, քսան տարիէ ի վեր հաստատուած երկրին մէջ:

«Իրաւ է որ, կ'ըսեն ինձ անոնք, դուք այստեղ պիտի տեսնէք զարմանալի երեւոյթներ: Պիտի իմանաք խռովիչ զրոյցներ: Պիտի երթաք էնկիւրիւ, ուր պիտի չկրնան ծածկել ձեզմէ ինչ որ այնտեղ կ'անցնի կը դառնայ: Սակայն պէտք է որ մենք առնենք մեզի ինկած բաժինը: Երեք չորս տարիէ ի վեր թուրքիան հրաշալիօրէն փոխակերպուած է: Այնքան շուտով փոխակերպուած է որ, ասիկա քիչ մը կը նմանի միմոսութեան: Ասիկա, սակայն, պատճառ մը չէ որ ֆրանսացիները ուրախ սրտով լքեն այն առաւելակշիռ դիրքը, զոր գիտցած են գրաւել այստեղ:

«Արեւելքի մէջ մեր ազդեցութիւնը աշխարհի մէջ մեր ուժերէն մէկն է: Եթէ կը կասկածիք, տեսէք թէ ինչպէս ուրիշներ կը նախանձին մեզի: Ասիկա պարզ առեւտրական յարաբերութեանց ընդլայնումէն աւելին ու լաւագոյնն է: Աշխարհի բոլոր մեծ ազգերը, այստեղ յամառօրէն կը պաշտպանեն առեւտրական եւ քաղաքական ընդարձակ շահեր: Ամբողջ Արեւելքի մէջ մեր ունեցած հին ու հաստատուն հեղինակութիւնը մեզի ազդեցիկ կը դարձնէ ուրիշ տեղեր ալ:

«Գոնէ մեզմէ կախում ունի, որ ասիկա այսպէս ըլլայ:

«Սակայն կարելի՞ է Արեւելքի մէջ ինքզինք զօրաւորի տեղ դնել. նախ և Պօլսոյ մէջ մեծ դիրք մը չգրաւած: Այնքան թանկագին այս հեղինակութիւնը կը պարտինք այստեղ մեր ներկայութեան: Արդ թուր-

քիա բնակող ֆրանսացիներէն շատեր կը յուսահատին: Երկար ատեն վարժուած քաբիթիւլասիօններու նպաստաւորող իրաւակարգին, չենք կրնար յարմարիլ իրերու նոր կարգին հետ: Խանութնիս կը փակենք ու կը մեկնինք:

«Ասիկա ցաւալի է: Անհրաժեշտ է որ ուրիշ ֆրանսացիներ գան մեր տեղը գրաւելու: Հին թուրքիան ճանչցած չըլլալով, անոնք մեզմէ աւելի լաւ պիտի յարմարին այսօրուան թուրքիոյ հետ: Կը ինդերենք, զանոնք մի՛ խրտչեցնէք թուրքիան անոնց ներկայացնելով իբրեւ ողբերգական կամ . . . օբէրէթային երկիր մը:

ՔԼԷՄԱՆՍՈՅԻ ՆԱՄԱԿԸ ԵՒ ԼՕԹԻԼՍԻ ԴԵՊՔԸ

«Միւս կողմէ արդէ տէրերը կը ցուցնեն, ամէն առթիւ, ծայրայեղ դիւրագգածութիւն մը: Ամենէն պզտիկ բառ մը զանոնք անհանգիստ կ'ընէ եւ կը վիրաւորէ: Քլէմանսոյի նամակը, ուղղուած նախագահ ֆուլիճի եւ իր այն խօսքը թէ «ֆրանսա ծախու չէ թուրքիոյ պէս», այս երկրին մէջ զայրոյթի ճշմարիտ պոռթկում մը առաջ բերին: Կարելի է մտածել թէ այս զայրոյթը բաժին ունի այն ցաւալի դարձուածքին մէջ զոր Լօթիլսի խնդիրը առաւ (1):

(1) Ֆրանսական «Լօթիլս» շոգենաւը 1926 օգոստոսի սկիզբը Միտիլիի բացերը ընդհարում մը ունեցաւ թրքական «Պօզդուրտ» նաւին հետ: Երկու շոգենաւերու նաւապետներն ալ յանցաւոր նկատելով՝ թուրք ոստիկանութիւնը խաղով մը ցամաք իջեցուց «Լօթիլս»ի փոխ-նաւապետը, երբ շոգենաւը Ղալաթիոյ քարափին մօտեցած էր, եւ զայն ձերբակալեց: Այս խնդիրը մեծ զայրոյթ առաջ բերաւ ֆրանսայի մէջ եւ հակառակ ֆրանսական կառավարութեան բողոքներուն, Կ. Պոլսոյ թուրք դատարանը դատեց եւ 2 ամսուան բանտարկութեան դատապարտեց «Լօթիլս»ի նաւապետի տեղակալ Տէմոնը, որ վերաքննութեան դիմեց եւ յետոյ ֆրանսական կառավարութեան միջամտութեան շնորհիւ երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուեցաւ: Խնդիրը յանձնուեցաւ Լահէի դատարանին գնահատութեան:

Մ. Թ.

Ամէն պարագային «Լօթիւս»ի այս խնդիրը իր կողմէն կրակին վրայ իւղ նետեց: Ֆրանսական մամուլին բոցավառ եւ երբեմն նուազ հաճոյակատար մեկնութիւնները էնկիւրիի մարդիկը բուռն կերպով գրգռեցին: Իրաւ է որ թրքական պատժական օրէնքը դատարանը կ'արտօնէր դատելու: Եթէ այս օրէնքը կը հակասէ միջազգային օրէնքին, ասիկա պաշտպանուելիք դատ մըն էր: Օրէնքներու միջեւ վէճը հարթելու համար կերպ մը կայ: Սակայն յարմա՞ր էր իրաւաբանական գետնէն հեռացնելով միջադէպը, արժանապատուութեան հարց մը ընել զայն:

«Ինչ ո՞ւր համար նման պոռչտութիւններ ընել, երբ հինգ տարիէ ի վեր այնքան նուաստօրէն կը շոյենք թուրքերը: Անոնք գիտէին, չ'է, որ իրենց հետ պատերազմ պիտի չընէինք: Մեր բուռն բողոքները կը ծառայէին միայն անոնց պահանջկոտութիւնը աւելցնելու, զանոնք ենթարկելով փորձութեան՝ իրենց հպարտութեան համար դիւրին յաղթանակ մը ապահովելու մեր աղմկալի սպառնալիքներուն շնորհիւ, զոր անոնք գիտէին թէ անկարող էինք ի գործ դնելու:

«Գիտէ՞ք թէ իրենց Բարիզի դեսպանը Ֆէրիտ պէյի— որ անձնապէս էնկիւրիի մէջ շնորհագրկուած է, իմացէք այդ բանը— հեռագիրը, որ կը հաղորդէր Ֆրանսական կառավարութեան սպառնական դիտողութիւնները, եթէ քսանըչորս ժամ առաջ հասնէր, ազատ պիտի չարձակէին տեղակալ Տէմոնը, ֆննութիւն մը կատարեցէք եւ պիտի համոզուիք:

«Այն ատե՞ն, ինչպէս դուրս պիտի կրնայինք ելնել այս կացութենէն, մինչեւ ո՞ւր պէտք էր որ երթայինք:

«Ահա թէ ինչ պարագաներու մէջ է որ կը հասնիք: «Ժուռնալ»ը շատ կը կարդացուի Կ. Պոլսոյ մէջ: Ձեր յօդուածները պիտի լափուին: Մէկ երկու շոդոմանք, ճարտարօրէն հրամցուած, հաճոյք պիտի պատճառէին էնկիւրիի մարդոց: Անոնք կատաղօրէն կը սիրեն գովաբանուիլ: Խիստ կամ արհամարական կերպ մը, ընդհակառակը, զանոնք պիտի զայրացնէր: Անոնք շատ մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայեն իրենց մասին տպագրուած ամենէն ոչինչ բառի մը: Անոնք պի՞ծակներէ աւելի վրէժխնդիր են: Անոնք պիտի փոխադարձեն նոր

հալածանքներով եւ դուք պիտի կրնայիք առաջին
գոհը ըլլալ»:

ԹՈՒՐԲԵՐԸ ՄԵ՞Ր ՄԱՐԴ ԵՆ

Ահաւասիկ ծայրայեղ խօսք մը: Այս յորդորը ես
հաւատարմօրէն արտագրեցի: Այսփաստերուն կարե-
ւորութիւնը չեմ անգիտանար: Սակայն վերջապէս
թղթակից մը պետական մարդ մը չէ: Ես կը սիրեմ ը-
սել ինչ որ կը խորհիմ: Նոյնիսկ Գերմաններու հանդէպ
այդ բանէն չխուսափեցայ: Եւ ատոր համար, որքան
գիտեմ, լօքարնօն չխափանուեցաւ: Թուրքիոյ վրայ
գրուած քանի մը յօդուածները չեն որ սուրբ պատե-
րագմը յառաջ պիտի բերեն:

Ինչո՞ւ համար այնքան զգուշութիւն եւ ազդա-
րարութիւն: Արդեօք այնքան սոսկալի բանե՞ր պիտի
տեսնեմ, որ պէտք ունենամ գործածելու սեւցած ալ-
նոցներ, անոնց նայելու համար: Ես պիտի ուզէի բա-
րեմտութեամբ սքանչանալ: Ես ալ թրքասէր էի, Բիէր
Պընուայէ առաջ, եւ բոլոր անոնց նման կը կարծեմ, որ
Արեւելքի մէջ պատերազմի մասնակցեցան:

Թուրքիան այսօր յաւակնութիւնը ունի մեծ անձնա-
ւորութիւն մը ըլլալու: Մեծ մարդերու յատկութիւնն է
ճշմարտութիւնը լսել գիտնալ, երբ ատիկա կ'ըսուի քա-
ղաքավարութեամբ: Եւ սիւթէ վտանգաւոր չէ՞ իրենց
գոռոզութեան մէջ առաջ մղել, հաճոյակատար քր-
ծինքներով, այն մարդիկը, որ թերեւս քիչ մը գինով-
ցած են իրենց գրեթէ անհաւատալի յաջողութեամբ:

Եւ յետոյ ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր ճամբորդել
այնքան հեռունները, եթէ ջանք չընէի յստակ տեսնե-
լու: Ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ գրել, եթէ ընթերցողին
ճշգրիտ տեղեկութիւններ չտրուին: Ոչինչ այնքան
կ'արժէ քան ամբողջ մերկութեամբը ըսուած ճշմար-
տութիւնը: Ճիշտ անոր համար որ ֆրանսա այստեղ ու-
նի պահպանուելիք դիրք մը, ան պէտք ունի գիտնա-
լու թէ ի՞նչ պէս կ'անցնին իրերը:

Օն ուրեմն, պտտինք Թուրքիոյ մէջ առանց կանխա-
կալ խանդավառութեան, ինչպէս եւ առանց կանխա-
զգաց հակակրանքի: Նայինք, մտիկ ընենք եւ պատմենք
բարեմտութեամբ, ամէն վտանգ աչքի առնելով շնորհիւ
Ալլահի, ինչ որ պիտի տեսնենք եւ լսենք, առանց
ախնալու խրտուիլակներէ, ոչ իսկ... Գարակէօզէն:

ԳԼԽԱՐԿՆԵՐՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱՅՆ ԹՐՔԵՐԷՆ ՎԵՐՏԱՌՈՒԹԻՒՆ

Մարիցայի վրայ կամուրջ մը, քանի մը քիլոմէթր անապատ, անագապղինձի գոյնին զարնող մարգագետիններ, եւ Սէնբլօն—Արեւելեան ճէպընթացը, շընչասպառ կանգ կ'առնէ պզտիկ կայարանի մը մէջ:

Թուրքիոյ մէջ ենք, ստուգօրէն: Եթէ աշխարհագրութիւնը եւ շոգեկառքի պահացոյցը համաձայն չըլլային իսկ այդ բանը ինձ հաստատելու, պիտի չընթերանայի այդ բանը նշմարելու: Ոչ մէկ վերտառութիւն ֆրանսերէն կամ եւրոպական ուրիշ լեզուով մը: Բոլորն ալ թուրքերէն: Թուրքերէն տառերը շատ սիրուն են: Ասկէ աւելի զարդանկարային բան չեմ գիտեր: Իմ բնակարանս անգամ անոնցմով պիտի զարդարէի սիրով: Սակայն միջազգային թրանզիթի խոշոր գիծի մը վրայ անիկա շատ յարմար չէ:

Այսուհետեւ ա'յս է օրէնքը, նոր հանրապետութեան մէջ: Նոյն իսկ Կ. Պոլսոյ մէջ, որքան ալ ան աշխարհաքաղաք մը եղած ըլլայ, օտար վերտառութիւնները կը վճարեն արգելիչ տուրքեր: Ուրեմն ձեր գըլխուն ճարը նայեցէք, ինչպէս որ կրնաք: Ի՞նչ կ'ըսեմ, մինչեւ շոգենաւերը, որոնք սակայն թերեւս Բեռլինը ծովեր երթալու սահմանուած են, անընթեռնելի արաբական զարդեր կը կրեն իրենց անունը կամ ծագումը ցոյց տալու համար: Ահա՛ առաջին բարենորոգում մը: Զէ՞ք կարծեր որ ասիկա արդէն շատ բան կը հասկցնէ:

ԹՈՒՐԲԸ ԱՌԱՋ ԳՈՆԷ ԹՈՒՐԳԻՆ ԿԸ ՆՄԱՆԷՐ, ԻՍԿ ՀԻՄԱՆ...

Սակայն ահա ուրիշ մը, աւելի եւս զարմանալի, եւ որ առաջին առթիւ հակասական պիտի նկատուէր սկիզբի բարենորոգումին հետ:

Թուրքիոյ մէջ ենք, ինչպէս ըսի, եւ ես վստահ եմ

ատոր, Թուրքիոյ մէջ ենք եւ ես աչքերս կը շփեմ:
Թուրքիա ինձ համար, քիչ առաջ, ինչպէս եւ ամ-
բողջ Արեւմուտքի համար, նախ երկիր մըն էր,
ուր մարդիկ մեզի պէս գլխարկ չէին դնէր: Ֆէսը կամ
փաթթոցը, այս կարծիք կամ ճերմակ արատները կը
կազմէին արեւելեան, նկարչագեղութեան առաջին
տարրը: Քանի մը մինարէներ եւ դիսյուլաճաքար
*միւլէզզի*նի ձայն մը բաւական էին մեզի, հազարումէկ
գիշերներու հորիզոն մը դիւրաւ կերտելու:

Այս անմեղ հաճոյքը այլեւս մերժուած է մեզի:
Ֆէսը վտարուած է եւ ամէն ինչ որ մօտէն կամ հե-
ռուէն անոր կը նմանի, արգիւցուած է խիստ օրէնքով
մը: Փորձեցէք զայն կրել եւ փողոցին մէջ հարիւր քայլ
չառած բանտ պիտի առաջնորդուիք, նախապէս դա-
շոյնի հարուածով մը ֆէսը գլխնուդ Թուրք տեսնելէ
ետք:

Ասիկա ինձ կանխաւ ըսած էին, սակայն չէի
հաւատաջած: Ութը միլիոն Թուրքեր այսօր կը կրեն
Թաղիքէ գլխարկ, *մըլլօն*, *քանօթիէ*, *բանամա*, *սիլէն-*
տը կամ *քասքէթ*:

Ասիկա միշտ լաւ չի յարմարիր անոնց: Բեռնա-
կիրներ կայարանի քարափին վրայ կը սլքտան: Ատե-
նով ֆէսը անոնց ցնցոտիներուն կուտար կերպարանք
մը, անոնք աղտոտ էին, բայց տարաշխարհիկ: Հաւա-
տացէք որ զանոնք կը նկատէիք հաճոյքով, արեւելքի
տաք արեւին տակ: Անոնք Թուրքի երեւոյթ ունէին: Ոհ,
այո՛, անոնք կը նմանէին ինքզինքնուն: Հիմա՞յ...

ԳԼԽԱՐԿԻ ՏԵՂ ԵԹԷ ԴԴՈՒՄ ԱԼ ԴՆԵՆ ԿԱՄ ՄԻԶԱՄԱՆ...

Այս գլխարկային քողաքականութիւնը, անշուշտ,
խոշոր ծրագիրներ կը յայտնաբերէ: Զայն հրամայագը-
րող նախարարները ուզեցին ստիպել բոլոր քա-
ղաքացիները, որ միեւնոյն օրը գնեն նոր գլխանոց մը
(ի՞նչ շահաբեր գործ այդ նախարարներուն համար,
եթէ գլխարկի *սթոք* մը ունենային): Առաջ ֆէսը ազ-
գային գլխանոցէ մը աւելին էր: Ան կրօնական հան-
գամանք մըն ալ ունէր: Զայն գործածելով մահմետա-
կանները կ'ուզէին բարձրաձայն յայտարարել Թէ «քը-
րիստոնեայ շուներու» նման չեն: Արդուզարդի այս

լրացուցիչ մասը խորհրդանշանի մը ուժը ունէր: Խորհրդանշանի մը՝ եւ միեւնոյն ատեն աւանդութեան մը:

Այս պատճառով էնկիւրիի *ռաքազը* անտրտունջ չէ որ ընդունուեցաւ: Հին Բարի Թուրքերը, ջերմեռանդ եւ յամառ, տառապեցան այս յեղափոխութեան սլատճառով: Անոնք խնդրեցին յետաձգուի մը, բայց ի գուր: Ոչ մէկ բացառութիւն: Հրամանը բացարձակ էր գլուխը ծածկելու գլխարկով, յանուն Արդարութեան, ցառաջդիմութեան եւ Ազատութեան անմահ սկզբունքներուն: Եւ հակառակ որ էնկիւրի կը գտնուէր փռիւ գիոյ կեդրոնին մէջ, նոյն իսկ գդակի գործածութիւնը չթոյլատրուեցաւ:

Ոմանք ըմբոստացան, փորք Ասիոյ մէջ տեղի ունեցան բազմաթիւ խռոր շարժումներ: Ապստամբներու ամենէն յամառները բռնեցին եւ կախեցին, որպէսզի անոնց սորվեցնեն թէ իրենց գլուխը ուղած կողմերնին չեն կրնար տանիլ: Այո՛, իմացանք թէ անոնք կախուեցան կախաղանէ, կանեփէ չուաններով, մինչեւ որ մահը հասնի: Ուրիշները աժան ազատեցան, Մուսթաֆա ֆէմալ կրնայ վաղը անոնց գլխուն դդում անցընել կամ միգաման, եւ ոչ ոք կ'ըմբոստանայ:

ԳԼԽԱՐԿԸ ՄՁԿԻԹԻ ՄԷՋ ԻՆՉՊԷՍ ԿՐՆԱՅ

ՓԱԹԹՈՑԻ ՓՈԽՈՒԻԼ

Միթէ կը կարծէք թէ ասիկա Սուլթանի կամ Վօլութիւրի պատմութիւն մըն է: Կը կարծէք թէ ե՛ս կը շինեմ զանոնք: Ոչ, երբեք: Այս կախաղանները պատմութեան մաս կը կազմեն, Պատեցէք Թուրքիան ծայրէ ծայր, եւ եթէ կարենաք գտնել մէկ հատիկ Թուրք որ ֆէս կամ փաթթոց կրէ, կը հաւանիմ ամբողջ կեանքիս մէջ ծծուն Թուղթէ հագուստով մը պտտիլ:

Միայն թէ անոնք որ ջերմեռանդ հաւատացեալ են, իրենց կրցածին չափ կը կեղծեն: Երբ մզկիթ երթալու ըլլան, Թաւիշէ գլխարկներ կը ճարեն, որոնց եզերքը կը պլորեն աղէկ գէշ եւ փռոցի մը վրայ ծունկ դնելէ ետք գլխանոցին առաջակողմը հակառակին կը դարձնեն, այնպէս որ դէպի Մէքքէ դարձուցած

կ'ըլլան անորոշակի փաթթոցուած ճակատ մը: Այս պէս՝ կը կարծեն կէսարին տալ ինչ որ կէսարինն է, առանց մեղանչելու իրենց կրօնական հին սովորութեան դէմ: Կը խնդաք, այնպէս չէ՞: Եթէ դուք տեսնէիք զանոնք, վախկոտ, ծուարած մոլթ անկիւն մը եւ աճապարանքով աղօթելու ատեն, իբրեւ թէ միջադէպի մը տեղի տալէ վախնային, կը հաւատացնեմ որ ձեզի խնդուք չէ որ պիտի սլատճառէին խեղճերը:

Ես երկարօրէն կանգ առի գլխարկի այս պատմութեան վրայ, նախ՝ որովհետեւ այս ընդհանուր բարենորոգումը առաջինն է որ ուշադրութիւնը կը գըրաւէ ճամբորդին, բայց եւ անոր համար որ անիկա շատ մը խորհրդածութիւններ կուտայ:

Կասկածէ վեր է որ ատենօք ֆէսի նախապաշարումը բաւական վտանգաւոր օտարատեցութեան մը հանգամանքը ունէր: Կը մնայ գիտնալ թէ կը բաւէ՞ գլխանոցը փոխել գլուխին պարունակութիւնն ալ փոխելու համար: Վայրենի թագաւոր մը, սեւամորթներու վրայ իշխելէ ձանձրացած, իր հպատակները ոտքէն գլուխ ծեփել տուաւ ճերմակ կիրով: Հետեւեալ օրը, բոլորն ալ, դարձեալ իրենց գիտցած պարը կը պարէին:

ՈՒՐ ՄԵԾՆ ՊԵՏՐՈՍԸ ԿԸ ՅԻՇԵՆ...

ԲԱՅՑ ՀԱԿԱՍՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԵՆ

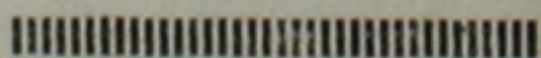
Գլխարկի յեղափոխութիւնը մեզի ցոյց կուտայ նոր թուրքիոյ վարիչներուն մօտ որքան հագուադէպ եւ անողոք կամք մը, այնքան շփոթեցուցիչ պարզամտութիւն մը: Անոնք հպարտօրէն կը յիշեն Մեծն Պետրոսը: Սակայն նոյնիսկ այս մեծ բարենորոգիչ ջարէն շատ ժամանակ ետք սովորութիւն էր ըսել. «Ռուսը քերթեցէք, տակէն խաղախը դուրս կուգայ:» *Մ'ըլօն* գլխարկի մը տակ ցեղային կամ կրօնական ատելութիւնները կրնան շատ լաւ գոյութիւն ունենալ:

Այս արտաքին մեծ փոփոխութիւնները երբեք չեն ապացուցաներ թէ իրերու խորը փոխուած է: Կամ թուրքերը միշտ մեզի նման էակներ եղած են — եւ այն ատեն ոչ մէկ անպատեհութիւն կար զանոնք թողլու

որ ուզած գլխարկնին դնեն— եւ կամ տղայամտութիւն է խորհիլ թէ այս այնքան թեթեւ տարազափոխութիւնը մէկ հարուածով կրնայ դարաւոր ժողովուրդի մը հոգին փոխել: Ասոր մէջ ես երբե՛ք օրինաւոր բան մը չեմ գտներ անգութ կախաղանները, թէեւ իրաւ որ այս երկրին մէջ շատ դիւրին է կախելը:

Ի՞նչ կուզեն էնկիւրիի մարդիկը: Ասոնք ազգայնականութիւնը իր ծայր աստիճանին կը հասցնեն: Ասոնք այնքան մոլեռանդօրէն թուրք են, որ չեն հանդուրժեր լատինական տառերը, ամենէն սովորական վերտառութեանց համար: Նոյնիսկ ոստիկանական այն գրասենեակներու մէջ, ուր ձեւակերպութիւններ կը կատարուին հաքկադրաբար օտարականներու մասին, եւրոպական լեզուներ խօսող կարեւոր պաշտօնեաները իրենց պաշտօնէն հանուեցան դրութեանական կերպով եւ անհրաժեշտ թարգմանը, դրուած է աւելի ստորին աստիճանի մը վրայ, թաղապետական «չավուշ»էն ալ վար: Միեւնոյն ատեն այս նոյն նախարարները «արեւմտականութեան» մեծ ցուցադրում կ'ընեն: «Տեսէ՛ք, կ'ըսեն անոնք հպարտօրէն, Կապադովկիոյ ամենէն խոնարհ աւանին մէջ անգամ մարդիկ իրենց գլուխը կը ծածկեն այնպէս ինչպէս Մենիլմօնթանի (Բարիզի փողոց մը) մէջ:

Բացայայտ հակասութիւն: Ասիկա մատնանշենք անցնելու ատեն եւ շարունակենք մեր պտոյտը: Ուրիշ իրողութիւններ մեզի պիտի տան շուտով բացատրութիւնը: Էնկիւրիի տէրերը ամէն օր բարենորոգում կը տեղացնեն, մէկը միւսին հետ չներդաշնակուող երբեմն, Գիտէ՛ք թէ ի՞նչ կը նշանակէ այս տեղատարափը.— գոռոզութեան ջրհեղեղ մը:

ՅԱՂԹԱՆԱԿԻՆ

ԳԻՆՈՎՈՒԹԻՒՆԸ

ԱՆԸՄԲԻՆԵԼԻ ԲԱՆ ՄԸ

Մուսթաֆա ֆէմալ ո'ւէլէ մէկը չէ՝ Այդ ապստամբը, որ կ'ընդգծի աւերիչ հաշտութեան մը դէմ, այս հրոսապետը որ յայտը չի կտրեր իր հայրենիքէն, որ կը քաշուի երկրին սրտին մէջ կուսակիցներու փոքրիկ կուրիզով մը, գրեթէ անգէն եւ առանց դրամի, եւ որ այնտեղէն մեկնելով հրաւէր կը կարդայ եւրոպայի, կը շրջէ զէնքերու բախտը, կը ջնջէ պարտութիւնը, կը վերագրաւէ հարուստ հողամասեր, կը ստանայ դեռ որ մը առաջ ոչնչացած թուրքիոյ համար անհուն առաւելութիւններ, եւ վերջապէս անոր վերադարձնել կուտայ գերիշխանութեան իրաւունքները զորս անիկա շատոնց կորսնցուցած էր, այդ մարդը զուրկ չէ մեծութենէ:

Իրա՛ւ, պէտք է խոստովանիլ որ ուրիշներ իր աշխատանքը դիւրացուցին: Ինչպէս Անգլիա, այնքան հաշուազէտ, կրցաւ անոր յաղթութեան առիթ մը տալ անոր դէմ արձակելով, զայն ջախջախելու ցնորական մտքով, Յունաստանի 1922ի դժբախտ բանակը, ահա ինչ որ մարդ չի կրնար ըմբնել:

Աղուոր էր յունական բանակը ֆօնսթանթին Բ.ի իշխանութեան ներքեւ: Յոգնած, բարոյալքուած, գէշ կերակրուած. գէշ հագուած զինուորներ, պարենաւորման վարչութիւն մը շահադէտներու կողոպուտին ենթակայ, աւագի սնտուկներ զինարաններու մէջ փոխան ռազմամթերքի որ, շատ սուղ կ'արժէր: (Անգլիոյ հայեալած դրամը բաժնած էին իրենց մէջ) եւ ի՛նչ հրամանատարութիւն:

ՅԱԽՃԱՊԱԿԻԷ ԾՈՒՆԿԵՐՈՎ ՄԱՐԴԸ

Ծերունի զօրավար մը կար, որ Հաճիանէսթի կը կոչուէր: Առտու մը այս խեղճ մարդը կը մերժէ ան. կողինէն ելլել: «Ոտքի վրայ չեմ կրնար կենալ, կ'ըսէ անիկա, մեծ դժբախտութիւն մը պատահած է ինծի: Ահա սրունքներս յախճապակիի պէս դիւրաբեկ են...» Կը ջանան զայն ապահովցնել որ տեղէն շարժի: Յախճապակիէ սրունքներ ունի, մատի հարուածներ կուտայ ճունկին եւ արծաթեայ հնչիւն մը կը կարծէ լսել: Եթէ փորձէ քայլ մը առնել, այդ անիծեալ սրունքները պիտի փշրուին շամբանեայի բաժակի նման: Իր քմայքք կը տեւէ երեք շաբաթ: Վերջապէս կը հաւանի ոտքի ելլել: Զայն վերին հրամանատար կը կարգեն եւ կը դրկեն էնկիւրին գրաւելու: Դժբախտ Հաճիանէսթի...: Պարտեալ յոյները զայն հրացանի բռնեցին: Անշուշտ աւելի լաւ բան մը ըրած կ'ըլլային զայն իր անկողնին մէջ ձգելով:

Այսպէս էին Մուսթաֆա ֆէմալի հակառակորդները: Եւ ատոր փոխարէն ինչքան օժանդակութիւն: Ֆրանսա անմիջապէս կը կապուի անոր, այն անհետեւողական Ֆրանսան, որ Սան րէմոյի համաձայնութիւններով ինքզինքը ստորադասելէ յետոյ Անգլիացիներու քարիւղի նպատակներուն (նոյն իսկ Ամերիկայի երկարատեւ կռնակ դարձնելու գնով) յանկարծ շատ զուարճալի կը գտնէր որ այդ միեւնոյն նպատակները թրքական յաջութիւններով դժուարութեան կը մատնուէին: Շնորհիւ թրքասիրութեան յամառ խորքի մը, փիէռ Լոթիի — քիչ մնաց որ փիէռ Լոթիւսի պիտի գրէի — կրկներեւոյթները, ինչպէս նաեւ նենգաւոր Ալպիոնին լաւ խաղ մը խաղալու միտքը մեզ կուրցնելու նպաստեցին: Եւ յետոյ այս Մուսթաֆա ֆէմալը մեր վրէժը կը լուծէր ֆօնսթանդինէն, եւ դեռ ուրիշ շահեր... բայց կը նախընտրեմ լռել: Ղազին յաղթանակեց:

«ՏԱՍՆԵՐԵՔՆԵՐԸ»

Ահաւասիկ ա՛ն որ տէրն է թուրքիոյ: Իր ընկերներուն փոքրիկ շրջանակը անմիջապէս գործի կը լծէ

անոր անհուն ազդեցութիւնը: Ձանոնք կը կոչեն «տասներեքներ»ը, հոգ չէ թէ տասներկեց կամ տասներեօթը ըլլան: Ամէն տեսակէն կայ խումբին մէջ. — մոլեռանդներ, փառասէրներ, շահագէտներ եւ նաեւ, պէտք է խոստովանիլ, քանի մը վեհանձն միտքեր, բարենորոգումներու ծարաւի:

Իրաւ ալ բարենորոգումները անհրաժեշտ են: Թուրքիոյ մեծ մասը կ'ապրի այնքան նախնական եւ կոշտ վիճակի մը մէջ որ դժուար է զայն մարդկային կոչել: Մարդիկ կը պառկին որջերու մէջ, հոմ կաշիներ հագած ու սնանելով կորեկով: Իրենց ամբողջ քաղաքակրթութիւնը կը կազմեն կրօնական մոլթ ծէսեր, ծանրաբեռնուած ամենէն կոշտ նախապաշարումներով: Էբր ընտրանի՝ քանի մը վաշխառուներ, մեծ մասամբ հայեր կամ յոյներ: Բարօրութեան ոչ իսկ նախատարերքը եւ ոչ իսկ արժանապատուութիւն: Մա'րդ են այս խեղճ հորդաները: Ո՛չ, ստրկացուած կենդանիներ, վայրագօրէն ընտելացուած:

ԲԱՐԵՆՈՐՈԳՈՒՄԸ ԻՆՉՊԷՍ Կ'ԸԼԼԱՅ...

Հազիի շքախումբը այս բոլորը պիտի փոխէ: Ի՛սչպէս կը խորհիք որ ան գործի սկսի: Անշուշտ ան պիտի գծէ ճամբաներ, մաքրագործէ քաղաքներն ու գիւղերը, հաստատէ հիւանդանոցներ, ապահովէ պարենաւորումը, կազմակերպէ աշխատանքը, ստեղծէ կարգ ու կանոն եւ հանրային կրթութեան հիմերը պիտի դնէ, կը խորհիք, չէ՞: Ո՛հ, ասոնք ռամիկ բաներ են, այնքան խոշոր միտքերու անարժան: Ուրեմն սահմանադրութիւն մը կը դարբնեն:

Անոնք վեր ի վայր կը շրջեն նախնիքներու բարքերը: Ժողովուրդներու ամենէն յետամնացն էին: Մէկ հարուածով կ'ուզեն ամբողջ ճամբան կտրել եւ ամէնուն գլուխը անցնիլ: Աշխարհի օրինակ ըլլալ կը ձգտին: Ուրեմն, օդի մէջ, ուրախ սրտով կը շինեն իտէալ թուրքիա մը, խանդավառ երազի մը ծնունդ, ինչպէս Ալաէտտինի պալատը:

«Այս քաջ ժէօն—թիւրքերը, կ'ըսէր ծեր անգլիացի մը, սիրուն տղաք են: Անոնք միայն մէկ թերութիւն ունին, այն՝ որ կ'ուզեն երկրորդ քայլը առնել, նախ քան առաջինը առնելը»:

Թուրք տիպը շատ կրաւորական է — գոնէ ճաման-
ցի Թուրքերը, որ ժողովուրդին կէսը կը կազմեն: Քիւր-
տերու համար տարբեր է, եւ կը վախնամ որ էնկիւրի
քիչ ատենէն կը տեսնէ ասիկա. սակայն եւ այնպէս,
այս յանկարծական բարենորոգումներու հովը զայն կը
շփոթեցնէ, իրարանցումի կը մատնէ եւ կը վիրա-
ւորէ: Մարդ կը զգայ վարանում մը, որ Թերեւս հետզ-
հետէ շեշտուի դիմադրութեան մը ձեւով: Ասոր առաջ-
քը առնելու միակ միջոցն է պահպանել եւ գորացնել
դաճի հմայքը:

ԴԻԻՐԱՏԱՐ ՅԱՂԹԱՆԱԿՆԵՐՈՒ ԵՏԵԻՆ

Սակայն ան այլեւս չի կրնար զինուորական նոր
յաղթութիւններ տանիլ: Բայց ի՞նչ փոյթ, քաղաքական
յաղթանակներով պիտի փոխարինեն: Այն ատեն պէտք
է ամէն առտու հնարել անտիպ կերպ մը ազգային
արժանապատուութիւնը շոյելու համար, օտարական-
ները նուաստացնելով: Օր մը, Կ. Պոլսոյ մէջ անոնց ա-
ռելորական սենեակները կը փակեն: Ուրիշ անգամ
Ֆրանսացի նաւազ մը կը ձերբակալեն: Ստիպողական
կը դարձնեն, — հակառակ պարագային գրաւոր քննու-
թեան ձեռնարկելու եւ հազարումէկ դժուարութիւն-
ներու դիմել՝ սպառնալով — այն քաղաքավարական
աքթը, որ կը կայանայ, օտար նաւու մը համար, իր
կայմին վրայ պարզելու մէջ այն երկրին դրօշը, որուն
նաւահանգիստներէն մէկուն մէջ կը գտնուի: Նոյն իսկ
վէճի կը մտնեն թէ արդեօք այդ պարզուած դրօշակը
շիտա՞կ է, եւ նաւուն վրայ կը դրկեն քօմիսէր մը, հաս-
տատելու համար թէ արդեօք աստղը մահիկին երկու
անկիւններէն հաւասարապէս հեռու կը գտնուի՞, ինչ-
պէս օրէնք է: Պարզ զբօսաշրջիկ մը նեղացուցիչ ձե-
ւակերպութեանց կ'ենթարկուի: Նոյն իսկ եթէ ամէն
կերպով կանոնաւոր անցագիր մը ունենաք, չէք կըր-
նար այլեւս, Թուրքիոյ մէջ, մէկ քաղաքէն ուրիշ քա-
ղաք մը անցնիլ, առանց մասնաւոր անցագրի: Իւրա-
քանչիւր քայլիդ պէտք է ոստիկանին յանձնես լուսա-
նկարի նոր տրցակ մը, Բոլոր երկիրներէն փոխ առ-
նուած է ինչ նեղացուցիչ միջոցներ որ կը գործա-
դրուին, որոնք զիրար լրացնելով կը կազմեն սպառ-
նալից կարգ ու սարք մը, այնքան կնճռոտ, որ ծիծա-
ղելի կը դառնայ:

«ԱՆՈՆՔ» ԵՒ ՄՈՒՍԹԱՖԱ ՔԷՄԱԼ

Եւ ամէն բանէ առաջ անոնք կ'ուզեն ցոյց տալ թէ ինչպէ՛ս կը քալեն յառաջդիմութեան ճամբուն մէջ: Փոխ կ'առնեն զուիցերիական քաղաքային օրէնքը: Կը ջնջեն բազմակնութիւնը, անոր տեղ դնելու համար ապօրէն կենցաղը: Կիները դուրս կ'ելլեն առանց քողի, մերկ սրունքներով: Կ'երթան ֆուտպօլի եւ տանսինկի: Արեւմուտքի հանոյքները այլեւս մերն են!:

Անո՞նք: Բայց ո՞վ են այս «անոնք»ը: Մուսթաֆա ֆէմա՛լը, Մուսթաֆա ֆէմալը ընկերութեան անունն է: Կուռքերը շատ կը շահին տաճարին շուքին մէջ ամփոփուած մնալով: Զայն չեն ցուցներ: Մարդիկ կան որ անոր անունով կը գործեն, ոմանք իրենց գրպանը լեցնելով, ուրիշներ բռնապետի խաղ խաղալով, ոմանք ալ իրենց ցնորքները հետապնդելով: Գալով անոր, *Ղա. զիին*, պետին, զայն խոհեմաբար անօրեայ կեանքէն դուրս ձգած են, մխրճելով դիւրամատչելի հանոյքներու մէջ: Անիկա միայն շողոմանքով չէ որ կը գինովնայ: Մուհամմէտ ալքոօլը արգիլած է, սակայն վերածնեալ թուրք մը կը խնդայ Գուրանին վրայ:

Էնկիւրիի հանոյքներուն մէջ, Մուսթաֆա ֆէմալ ինքզինք կը սպառէ, մինչդեռ *անոնք*, բազմաթիւ *անոնքներ*, իր ժողովրդականութեան ետին ծածկուած, երկիրը ազատօրէն կը կառավարեն: Եւ ան, զոր *անոնք* տեղեակ կը պահեն իրադարձութեանց ինչպէս որ կ'ուզեն, յոգնած, ջղայնօտած, կիսովին գիտակից այն դերին, զոր *անոնք* կատարել կուտան իրեն, ունի, երբեմն տկար կամք մը իր վրայէն թօթուելու, պէտք եղած կերպով, իր փառքին մակաբոյծները, սակայն անմիջապէս վերստին կ'իյնայ, ընկճուած, լալու չափ տագնապալիար, վաղուան յետաձգելով իր ընելիքները:

Բոլոր ասոնք բերնէ բերան կը լսուին եւ կը խօսուին: Երեսփոխանները, իրենք ալ, հակառակ ընտրական զարմանալի դրութեամբ մը գտուած ըլլալուն, անհանգիստ կ'ըլլան, կը տրտնջան եւ կը խօսին բարենորոգիչները քարենորոգելու մասին:

Այն ատեն *անոնք* կը սկսին վախնալու: Եւ այսպէս է որ առանց լուսնի գիշերով մը կախաղանէ մը կը ճօճեցնեն տարաբախտ ճավիտ պէյր:

Է Ն Կ Ի Ի Ր Ի

ՊՈԼԻՍ ԱՆԿՈՒՄԻ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԱԾ

Կամաւոր կերպով քաշուած էնկիւրիի մէջ, զոր մայրաքաղաք ըրին (եւ ի՞նչ մայրաքաղաք), Մուսթաֆա ֆէմալ եւ զինք շրջապատողներ, որոնք ամէն առ-
թիւ թուրքիան «արեւմտականացնելու» եւ զայն ար-
դիական մեծ ազգ մը դարձնելու իրենց վճռական
կամքը կը յայտարարեն, Մուսթաֆա ֆէմալ եւ բարե-
նորոգիչներու իր փոքր խմբակը կը թուին վարկաբե-
կել, սիսթէմականօրէն Կ. Պոլիսը, որ անշուշտ միակ
քաղաքն է ուր թուրքիան կարողացած է քիչ մը եւրո-
պականացած երեւնալ:

Կազմին այնտեղ երթալու յամառ մերժումը, գո-
նէ մէկ օրուան համար, կրնայ բացատրուիլ դաւա-
դրութեան մը վախով, զոր աւելի դիւրին է այս ըն-
դարձակ խճողումին մէջ կազմակերպել քան ուրիշ
տեղ. այդ վախը գոյութիւն ունի ապահովաբար, հա-
կառակ ոստիկաններու, գեր-ոստիկաններու եւ հակա-
ոստիկաններու ահաւոր ցանցին, որուն հիւսկէնները
կը սեղմեն երկիրը, այնքան թնճուկուած եւ ճկուն՝
որքան կարմիր մղձաւանջներով Համիտի օրերուն:

Բայց այս մտահոգութիւնը կ'արդարացնէ՞ վար-
չական մանր մունր սեղմումները, որոնք ամէն օր
համբերութեամբ եւ կարելի է ըսել հմտօրէն, կուգան
խոչընդոտ հանդիսանալ Սուլթաններու նախկին մայ-
րաքաղաքի բնականօն կեանքին, որպէս թէ մէթոտիկ
ծրագիր մը ի գործ դնել ուզէին անկումի ենթարկելու
համար զայն: Նոյնիսկ, հաճոյքով կը կրկնապատկեն
հանճարեղ արգելքները, զբօսաշրջիկները վանելու հա-
մար: Անսովոր միջոցներ — որոնցմով թերեւս կը պար-
ծենան — կը յղանան զզուեցնելու համար նաւային ըն-
կերութիւնները եւ անոնց նաւերը վոսփորի ջուրերէն
հեռացնելու նպատակով:

Մէկ խօսքով, կ'երեւի թէ Պոլիս գաղտնի բանա-

դրանքի մը բեռը կը կրէ, ըլլայ անոր համար որ անոր
Թրքական նկարագիրը բաւական զուտ չի համարուիր,
եւ կամ օտար երկիրներու հետ անոր ունեցած երկար
եւ սեղմ շփումը իբր պղծութիւն մը անոր երեսին կը
տրուի, եւ Թերեւս ալ՝ որովհետեւ կը նախանձին ու
կ'ատեն ոեւէ փառք որ *Կազիէն* առաջ է:

ԹՈՒՐԿԻԱՆ ԱՌԱՆՅ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆԵՐՈՒ

ԵՒ ՕՏԱՐՆԵՐՈՒ ԴԷՄ

Բայց եթէ Թուրքիայէն հանէք Պոլիսը իր ինը հա-
րիւր հազար բնակչութիւնով, ի՞նչ կը մնայ անդին:
Նախ չորս միլիոն քիւրտեր, որոնք շատ հան-
դարտ քաղաքացիներ չեն: Անոնք առանձին ու բնորոշ
ցեղ մը կը կազմեն: Անոնք իրենց յատուկ լեզուն կը
խօսին, միւս Թուրքերէն եզականօրէն տարբեր սովո-
րութեանց կը հետեւին: Կարելի չէ հաստատօրէն ըսել
Թէ անոնք սիրով կ'ընդունին քէմալական տիրապե-
տութիւնը: Անգլիան կը փայփայէ զանոնք ինչպէս
Ռուսիան: Եթէ հաւատ ընծայուի այն բարի դատաւոր-
ներուն, որ անոնց երկիրը խուզարկեցին եւ որոնց լե-
զուն կը ճանչնան, պէտք է սպասել որ անոնք բռնի
խզեն եւ Թերեւս շուտով, այն կապերը որոնք բնաւ
եղբայրական չեն:

Վերցուցէք Պոլիսը եւ քիւրտիսթանը, Թուրքիա
կը մնայ երեք կամ չորս միլիոն բնակչութիւնով, ան-
մշակ հողերու վրայ ցրուած: Բնակիչներ, որոնք տա-
կաւին նախնական են, որոնց մէջ տեսակ մը միջին
դասակարգ կազմուիլ կը ձգտի եւ որուն մօտ սակայն
յառաջդիմութեան ախրըժակը յաճախ շատ միամիտ
պատրանքներով կը յայտնուի: Հայերը ջարդելով, յոյ-
ները արտաքսելով անարգ անասուններու նման, փոքր
Ասիան զրկեցին քաղաքակրթութեան Թանկագին խը-
մորներէն: Փոքր Ասիոյ ժողովուրդը անհաստատ փոշի
մըն է միայն եւ չի տեսնուիր այն հիմը, որուն վրայ բա-
րենորոգիչները կը յաւակնին իրենց շէնքը կառուցա-
նել:

Այս ծրագիրները զուտ գաղափարաբանութիւն
մըն են: Եւ նախ անկարելի է մտաւորական, բարոյա-
կան եւ ընկերային յառաջդիմութիւն մը երեւակայել
առանց նիւթական նուազագոյն բարւոքումներու:

հախ պէտք են մեծ դրամագլուխներ, վարիչ արհեստագէտներ, կազմածներ. միայն օտարներն են որ ի վիճակի են այդ բաները նոր թուրքիոյ հայթայթելու, վասնզի ոչինչէն ոչինչ կարելի է հանել: Բայց տարօրինակ կերպով ներմիտ ու կասկածոտ ազգայնականութիւն մը կը թուի թէ իրեն սլարտք կը համարէ ոչ միայն ոեւէ միջամտութիւն, այլ ոեւէ օտար աշխատակցութիւն հեռացնել:

ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԹԷ ՈՐՁ

Քէմալական ձեռնարկներու ցնորական բնոյթին մասին գաղափար մը կազմելու եւ նպատակներուն ու միջոցներուն միջեւ եղող անհամեմատութիւնը շափելու համար, բաւական է էնկիւրի այցելել:

Այդ տեղ կը հասնիմ: Ա՛յս է որ կ'ուզեն օր մը մեծ քաղաքի վերածել, ի՛նչ առեղծուածային երազ: Էնկիւրի 25 կամ 30 հազար բնակչութիւնով, խրճիթներու եւ հիւղականերու կոյտ մըն է ամայի ձորահովիտի մը մէջ: Հիւղականերով եւ կրպակներով եղերուած ծուռ ու մուռ փողոցներ, աղտոտ պղտիկ քառուղիներ, սեւամորթներու գիւղերու կեդրոնական հրապարակներուն նման: Նոյնիսկ մարօքեան գիւղաքաղաքներուն, ինչպէս նաեւ Հաւրանի եւ Ճէպէլ Տրիւզի ամենախեղճ անկիւններուն մէջ չկայ անոր նման մերկ գիւղաքաղաք մը:

Քէմալական «մայրաքաղաքը», ամրացուած միջնաքերդի մը նման, տեսակ մը լերկ Աքրօբօլի ստորոտը կը տարածուի: Արհամարհե՛նք հովը, փոշին եւ այնքան պէսպէս ճճիները, ենթադրենք թէ ամենաքաղցր օրեր են, հետերնիս առնենք պաշարները, բայց էնկիւրի անբնակելի կը մնայ միշտ: Զայն գոնէ լաւ դերփաւառապետութեան մը վերածելը ժամանակի ու դժբաժի կը կարօտի:

Ո՛հ աշխատած են, կայարանէն մինչեւ քաղաք (քաղա՛ք...) գեղեցիկ, լայն եւ սալայատակուած պողոտայ մը շինած են, որ երբեք արգելք չէ որ ծառեր տնկուին: Հինգ կամ վեց հատ հանրային շէնքեր շինած են (աղիւսէ, «սիման»է եւ նոյնիսկ հատ մ'ալ քարաշէն): Հապճեպով, ութը տասը հատ միօրինակ ձեւով ամառանոցներ կառուցած են, որոնք մայրաքաղաքին կուտան Բարիզի շրջակայքին մէջ մաս առ մաս

ծախուող գետիններու վրայ Թաղի մը երեւոյթը: Ասկէ
զատ. կեդրոնին մէջ, փոշոտ սլարտէզէ մը քիչ հեռու,
համրեցի կէս երկուտասնեակ հազիւ արդիական իւս-
նութներ եւ Թերեւս տասը հատ ալ շինուելու վրայ ե-
ղող տուներ:

Այս է ամբողջը: Մնացեալը տարտղնուած բանա-
կատեղի մըն է, խարխլած պարաքներով, ուր ցնցոտի-
ներ հագած մարդիկ կը վիստան:

Եւ ահա կառավարութիւն մը որ իր տրամադրու-
թեան տակ ունի Պոլիսը, որ ինքզինքին տուած է պաշ-
տօնը Թուրքիան իր հին ճամբէն դուրս հանելու, եւ
կրկնենք, զայն արդիական մեծ ազգ մը դարձնելու ա-
ռաքելութիւնը եւ որ այստեղ եկած է Թալուիլ: Ասի-
կա շատ մտածել կուտայ:

Կրնաք դուք ձեզի մտածել Թէ՛ այնքան Թանկա-
գին առաւելութիւն մըն է այդ՝ ժողովուրդի մը հա-
մար «արեւմտեան» ըլլալը, ինչպէս կ'ըսեն: Առանց
հաւանելու հին Թուրքերուն ծայրայեղ անշարժութեան
եւ անգուծ անցեալի մը տխուր վերջիշումներուն,
ներելի է փնտռել իսլամական աշխարհի կարգ մը սո-
վորութիւնները, կարգ մը հակումները եւ նախապա-
շարումները, սկսելով այն անվրդով լըջութենէն, որուն
մէջ այնքան իմաստութիւն կը հասուննար:

Բայց Թուրքերը իրենց տան տէրն են: Կը սնդեն,
գոնէ, Թէ իրենց համար հաճելի է առանց կանգ առ-
նելու վազելը եւ բազմաթիւ դարերու յապաղումը մէկ
օրուան մէջ դարմանելը: Լաւ, բայց եթէ անկեղծ էք,
էնկիւրիի խեղճ ու կրակ խրճիթին մէջ մի պահուիք:
Ապա Թէ ոչ պիտի կարծուի որ վստահութիւն չունիք
եւ ինքզինքնիդ միայն առժամեայ տէրեր կը նկատէք:

Եւ ահա ա՛ս է տպաւորութիւնը: «էնկիւրիի մէջ
մնանք. հոս ապահով ենք, կը Թուին ըսել քէմալի ըն-
կերակիցները, ասիկա պիտի տեւէ որքան որ կրնայ»:

Այն ատեն իւրաքանչիւրը իր խառնուածքին հա-
մաձայն կ'օգտագտագործէ ժամանակը: Ոմանք, ճար-
պիկները, կը շտապեն հարստութիւն դիզելու: Ուրիշ-
ներ՝ հեշտասէրները, զուարճութեան մէջ կը կորսնցնեն
ինքզինքնին. իսկ մոլեռանդները, անկեղծները՝ կը գա-
հավիժեցնեն մեծ բարենորոգումները. առանց նկատի
ունենալու այն փոխանցումները, զոր կը պարտադրեն
բնութեան օրէնքները: «Բարենորոգե՛նք, բարենորո-

գե՛նք, կը պօռան, միշտ բան մը կը մնայ հարկաւ»:

Սակայն անոնք գոնէ իրենց մէջ համաձայն չեն — անոնք որ տասնըվեց կամ տասնըեօթ հոգի են: Ոչ նըպատակին եւ ոչ ալ դրութեանց շուրջ կը համաձայնին: *Կազին*՝ իր արեւմտականացման երազը կը հետապնդէ: Ըսմէ՛ծ ընդհակառակը, թուրքիան ինքն իր վըրայ ետ դարձնել կ'ուզէ, որպէսզի օր մը մեր հին աշխարհի դէմ ցցուած համիսլամական լայն դաշնակցութեան մը գլուխը կարենայ դնել զայն: Խուլ եւ թունաւոր մեքենայութիւններ կը բաժանեն եւ իրարու դէմ կը հանեն անձերը, առնուազն այնքան, որքան դրութիւնները: Ամէն ոք զիրար կը լրտեսէ եւ կախաղանին շուքը իբր արեւաժամացոյց կը ծառայէ շատ մը չխոստովանուած երազներու:

Ոչ, վաղորդայնին համար վստահ ու ապահով եղող կառավարութիւն մը էնկիւրիի մէջ չէ որ պիտինստի: Ինքզինքդ մայրաքաղաքի մէջ չես զգար, կարծես որչի մը մէջ ըլլայիր:

Ե.

ԷՆԿԻԻՐԻՆ ԴԵՌԹՈՒՐՔԻԱՆ ՁԷ

72 ԱԶԳ ՄԷԿ ՏՊՐԱԿԻ ՄԷՋ

Առանց սեթեւեթի խօսեցայ: Ինձ կը մնայ ընդ-
գծել կէտ մը: Երբ «Լօթիւս»ի դէպքը պատահեցաւ,
Բարիզի մէջ այնպէս կարծուեցաւ թէ մեր ֆրանսացի
ըլլալու հանգամանքը մեզի արժեց այդ միջադէպը:
«Ա՛հ, կ'ըսէին, եթէ տեղակալ Տէմօն իտալացի, անգլիա-
ցի եւ կամ գերման եղած ըլլար, թուրքերը ուրիշ
կերպ պիտի վարուէին անոր հետ»: Ասիկա սխալ մըն
է: Այստեղ գէշ վարմունքներու ենթարկուիլը միայն
մեր մենաշնորհը չէ, Արդէն ըսի թէ ինչպէս ոստիկա-
նութիւնը կամայական կերպով երկու ժամուան մէջ
արտաքսած էր մեր անգլիացի պաշտօնակիցներէն մէ-
կը:

«Վերածնած» թուրքերը բոլոր օտարականներուն
դէմ նոյն յատկապէս աղմկալի թշնամութիւնը կը
տածեն, ըլլայ արմատապէս օտարատեսացութիւն կամ
գործելակերպի պակաս, ամբարտաւան ձախաւերու-
թիւնը մարդոց, որոնք իրենց երկրին մէջ տէր ըլլալու
սովորութիւնը կորսնցուցած էին եւ որոնք դեռ չեն
սորված մարդավարի ըլլալը:

Այն պահուն ուր կը գրեմ, երգեր կը բարձրանան
փողոցէն: Պատուհանը կը բանամ: Բոլոր շէնքերու ճա-
կատները դրօշագարդուած են: Պանդոկին առջեւէն
գինուորներ կ'անցնին: Մասնաւորապէս հրշէջ գինուոր-
ները ծափեր կը խլեն շնորհիւ իրենց փայլուն կառքե-
րուն, որոնք ծանրաբեռնուած են մինչեւ սանդուխնե-
րուն բարձունքը՝ ծաղիկներով, պսակներով եւ դրօշա-
կիկներով: Կը հարցնեմ: 6 հոկտեմբեր է, տարեդարձը
այն օրուան, ուր Դաշնակիցներ Պոլսէն մեկնեցան, Լօ-
գանի դաշնագրին հետեւանքով:

Այս առտուան թերթերը կը փառաբանեն այդ եղելութիւնը: Այս առթիւ գրուած են տարօրինակ յօդուածներ: Կէս պաշտօնական ներշնչումով թերթէ մը կը քաղեմ հետեւեալ նախադասութիւնը, որովհետեւ ան ընդհանուր ուղղութիւնը ցոյց կուտայ. — «Կը տօնենք յիշատակը այս անջնջելի թուականին, ուր մեր հերոսական ռազմիկները իրենց շեփորներու ձայնով ոգեւորեցին մեր վիրաւոր սրտերը եւ ուր անոնք ներս մտան իբրեւ յաղթականներ՝ հպարտօրէն վռնտելով Դաշնակիցները, *Գարշելի վայրենիներ*, խայտառակ թափթփուքներ, 72 ազգերու մրուրը, զորս *Ղազիին* զինուորները աւելցին այնքան փայլուն կերպով»:

Կը տեսնէք որ այս փաղաքշանքները ընդհանուրին ուղղուած են: Քէմալական օտարատեացութիւնը խտրութիւն չի դնէր: 72 ազգերը (որոնք) նոյն տոպրակին մէջ. ասիկա մրցանիշ մըն է:

Ու եթէ զանազանութիւն մը ընել ուզէինք, ասիկա թերեւս մեզի ի նպաստ ըլլար: Բայց այո՛, Ֆրանսական ազդեցութիւնը դեռ չէ մեռած վոսփորի ափերուն վրայ: Նոյնիսկ Մուսթաֆա ֆէմալիշուրջ գլտնուողներէն ոմանք համակիր են մեզի: Այնտեղ շատ քիչ յայտնի թշնամիներ ունինք: Սակայն մենք ալ չէ՛, «շուն քրիստոնեաներ» ենք:

Նկատի առէք որ ո՛չ մէկ կրօնական կիրք կ'արծարծէ այս բանը: Էնկիւրիի վարիչները անհաշտ անգիտութիւն մը կը ցուցադրեն, ամբողջական եւ զանազան: Կարելի է ըսել թէ անոնք հակակղերական են: Իրենց բոլոր ճիգը կը ձգտի «ապիսլամացնել» ու ժողովուրդը: Անոնց մոլեռանդութիւնը էապէս ազգայնական է, ինչ որ աւելի վրդովիչ կը նկատեմ:

ՄԵԾ ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆՇԱՆԸ

Այսպիսի փորձ մը շատ գէշ է, որովհետեւ ~~թուրք~~ ~~թուրք~~ ցեղը բազմաթիւ լաւ յատկութիւններ ունի: Անիկա տոկուն է. քաջասիրտ, հլու, ասպետական, խանդավառ: Նաեւ շատ մտացի: Չնայինք միայն Պոլսոյ, որ վերջի վերջոյ եւրոպական քաղաք է: Անատոլուի ամենէն խոնարհ գիւղականերուն մէջ ներկայիս ազնիւ եւ յուզիչ ջանք մը կը տեսնուի, տենդոտ ձգտում մը դէպի յառաջդիմութիւն գոր կը նկատեն թերեւս քիչ մը

մանկական ձեւով, եւ զոր սակայն ջերմօրէն կը փափաքին:

Ամբողջ միջակ դասակարգ մը կը սաղմնաւորուի այն տաքարիւն երիտասարդութեան մէջ, որ կը պաշարէ դպրոցները: «Թուրքիա. կ'ըսէր Պ. Ալպէռ Սառօ, մեծ հարցական նշան մըն է»: Շատ բան կարելի է յուսալ արեւուն ժողովուրդէ մը, որ քաջաբար վրայէն կ'ուզէ նետել կաշկանդող աւանդութիւնները եւ նուազ ծարաւի է նիւթական բարւոքումներուն, քան մտահոգ՝ մարդկային արժանապատուութիւն եւ ազնուութիւն ձեռք բերելուն: Այս մասին շատ համոզիչ է այն ընդունելութիւնը, որ եղաւ այս երկրին մէջ կնոջ կացութիւնը յեղաշրջող արմատական բարենորոգումներուն համար:

Բայց եթէ այս Թուրքը կանոնաւորուի, շատ բան կը շահի: Զայն վարելու համար խելօք, շրջահայեաց եւ ժողովուրդին հանդէպ իրական սէր տաժող կառավարութիւն մը պէտք է: Ասոր փոխարէն ի՞նչ կը տեսնենք:

Յիմարօրէն փառամով, բռնապետական եւ մուայլ մարդ մը, որուն օժանդակած են բացառիկ պարագաներ: Անոր շուրջ, ստորադաս ախորժակներու ծեղ սէնտիքա մը: Արդիւնքը՝ ներկայ վարչաձեւն է. բռնապետութիւն մը աւելի ճնշող քան ամենէն ասիական Սուլթաններունը:

ՄՈՒՍՈՒԼԻ ՊԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ

Եւ այս բռնապետութիւնը օրէ օր աւելի եւս կը ծանրանայ, որովհետեւ իր հմայքը օրէ օր կը պակսի: Արդէն Մուսուլի խնդիրը ծանրապէս վնասած էր Մ. Քէմալի ժողովրդականութեան: Միամիտ մեծիօսիկութիւններէ վերջ, պէտք եղաւ տեղի տալ Անգլիոյ: Յաղթական Ղազին միայն յաղթանակով գոյութիւն ունի: Մուսուլը իրեն համար պարտութիւն մը եղաւ:

Այն ատեն մարդիկ իրենց աչքերը կը բանան եւ կը տեսնեն, աւա՛ղ, նուազ օրինակելի ապրելակերպը տիրոջ, որ հաճոյքներու մէջ կը մեղկանայ, շահամոլութիւնը, խստութիւնը, շնականութիւնը անոնց, որ զայն կը շրջապատեն: Նախ կը զարմանան: Թր մը պիտի ընդվզին:

Էնկիւրիի տէրը կը զգայ զայս եւ կը մտահոգուի:

Այս հանրային անսիրելութեան զարգացումը կասեցնելու համար լաւագոյն բանը բռնակալութիւնը կրկնապատկել կ'երեւակայէ: Ա՛լ մարդու վրայ վստահութիւն չունի: Ամէն բանէ եւ ինքնիրմէն կը վախնայ: Բանակը կը դողացնէ զինք. զայն կասկածելի կը նկատէ: «Մեծ թողովը» — տարօրինակ եղանակով մը ընտրուած այս խորհրդարանը — որ միայն նախընտրեալ երեսփոխաններէ կը բաղկանայ, անոր վրայ ստուեր կ'ածէ: Որքան ալ երեւակայական ըլլայ այս խարդախեալ ռամկավարական վարչածեւը, կը զգայ թէ հոսանք մը կը կազմուի ազգային շարժման տալու համար իր սկզբնական ուղղութիւնը եւ իր առաջին նըպատակներուն մաքրութիւնը: Ան աւելի յամառութեամբ իր բռնապետութեան մէջ կը մխրճուի: Դժգոհները, նոյնիսկ գաղջերը, անմիջապէս կ'ամբաստանուին իբրեւ դաւադիր:

ԻՆՉՈՒ ԿԱԽՈՒԵՑԱԻ ՃԱՎԻՏ

Կարդացի իթիհատականներու դատաւարութեան ատենագրութիւնը: Շիտակը խօսելով, ամօթ մըն է ասիկա: Ճավիտ պէյ եւ իր կարծեցեալ մեղսակիցները բոլորովին անմեղ էին:

Ո՛չ իսկ փաստի սկզբնաւորութիւն մը բերուեցաւ: Եւ սակայն կրկին դատաւարտուեցան, եւ անմիջապէս, իրիկուան ժամը 11ին կախուեցան, երկու քայլ անդին այն տունէն, ուր *Ղազին* խնջոյք մը կուտար եւ ուր ուրախ զուարթ կը պարէին:

Շատ փառաւոր բան չէ քաղաքակիրթ եւրոպայի համար, որ ձայն չհանեց այս սպանութեանց դէմ: Մասնաւորաբար Ֆրանսան կրնար յիշել, որ 1914ի բոլոր ժէօն թուրքերուն մէջ ճավիտ պէյ միակն էր որ գերմանասէր չեղաւ եւ որ, վտանգը աչք առնելով, պայքարեցաւ փորձելու համար որ կեցնէ իր երկիրը պատերազմի ճամբուն վրայ:

Ճավիտը կախելով, *Ղազին* մանաւանդ ուզեց սարսափ ազդել: Եւ սակայն ատիկա գարշանք եւ զայրոյթ միայն առաջ բերաւ:

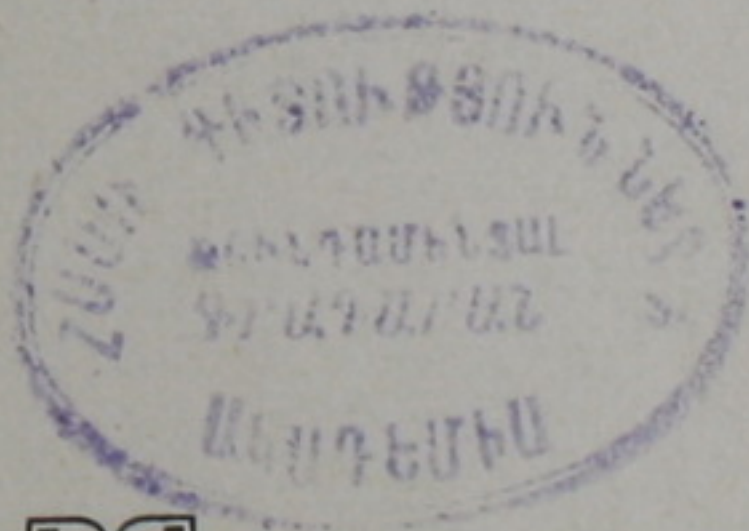
Այս ճշմարտութիւնները ուզեցի ըսել, անոր համար որ շատ սուտեր խօսած են մեզի քէմալիզմի մասին: Շատ բարի, շատ արդար, շատ շահաւէտ բան է

Թուրքիոյ հետ սրտագին, սիրալիր եւ մտերիմ յարաբե-
րութիւններ հաստատել ուզելը: Ան լայն չափով ար-
ժանի է ասոր եւ մենք կը շահինք ատկէ:

ՔԷՄԱԼԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻԻՆԸ ԵՐԵՐՈՒՆ Է

Եւ սակայն պէտք է խաբուինք: Մուսթաֆա ֆե-
մալի իշխանութիւնը երերուն է: Կառավարութիւն մը,
որ ահաբեկումի կը դիմէ, ընդհանրապէս կեանք չու-
նենար: Կ'ուզէ վախ ազդել, որովհետեւ ինքը կը վախ-
նայ:

Այս բանը շատ լաւ գիտեն նաեւ իրենք «Տասնե-
րեքները», Հազիին մակաբոյժները: Ու ասոր վրայ կը
մտածեն անշուշտ, երբ էնկիւրիի իրենց երեկոյթնե-
րուն մէջ կը հաւաքուին լռիկ խմելու համար, երկար
ժամերով, առանց համարձակելու բառ մը արտասա-
նել, համր՝ իրենց ալքոոլի գաւաթներուն առջեւ, ինչ-
պէս դատապարտեալներ...»

ԳԻՆ 5 ՖՐԱՆԻ
ԿԱՄ **30** ՍԷՆԹ

[3n.]

ԳՍՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0254049

ЦЕНА

АП

77972